

سرشناسه

- ۱۳۳۸، علیرضا، اعرافی،
Arafi, AliReza

عنوان و نام پدیدآور

آزادی.

مشخصات نشر

. ۱۴۰۴ : قم: مؤسسه اشراق و عرفان،

. ۳۷۲ : ۵/۱۴ ص.؛ ۵/۲۱ س.م.

نشر مؤسسه اشراق و عرفان؛ ۹۴

فروست

. ۹۷۸-۶۰۰-۸۵۴۲-۷۳-۵ :

شابک

وضعیت فهرست نویسی : فیپا

داداشت : کتاب حاضر برگرفته از دروس آیت الله علیرضا اعرافی است
که توسط محمد آزادی تحقیق و نگارش شده است.

داداشت : نمایه.

شناسه افزوده : آزادی، محمد، ۱۳۶۷-

موضوع : احترام و تکریم (فقه)
(Respect) (Islamic law)

ذلت -- جنبه های مذهبی -- اسلام
Humiliation -- Religious aspects -- Islam

رده بندی کنگره

رده بندی دیویی

شماره کتابشناسی ملی

BP۱۹۸/۶ :

۳۷۹/۲۹۷ :

۱۰۲۴۰۴۸۸ :

علیرضا اعرافی

بررسی فقهی اکرام و تحقیر

تحقیق و نگارش: محمد آزادی

نشر اشراق و عرفان

بررسی فقهی اکرام و تحقیر

علیرضا اعرافی

تحقیق و نگارش	محمد آزادی
ناشر	مؤسسه اشراق و عرفان
ویراستار	محمد مهدی حکیمیان
امور هنری	حمید بهرامی
نوبت و تاریخ چاپ	۱۴۰۴ / اول / پاییز
لیتوگرافی، چاپ و صحافی	چاپ احسان
شمارگان	۵۰۰ نسخه

کلیه حقوق برای مؤسسه اشراق و عرفان محفوظ است

ISBN: 978-600-8542-73-5

www.eshragh-erfan.com

info@eshragh-erfan.com

تلفن: ۰۲۵-۳۷۷۷۴۸۵۴

نمبر: ۰۲۵-۳۷۷۷۴۸۵۴۱

آدرس: ایران، قم، خیابان معلم، معلم ۸، فرعی ۷، پلاک ۳

فهرست

۱۳.....	سخن مؤسسه
۱۵.....	پیشگفتار
۱۷.....	مقدمه

فصل اول: کلیات ۱۹/

۲۰.....	الف) مفهوم شناسی
۲۰.....	۱. معنای اکرام
۲۰.....	اول. احتمالات معنای «اکرام»
۲۵.....	دوم. بررسی مفاهیم مشابه
۲۶.....	سوم. لزوم وجود مبرز بیرونی برای صدق اکرام
۲۶.....	چهارم. اقسام اکرام ظاهری و دارای مبرز
۲۷.....	پنجم. تأثیر تفاوت فرهنگ‌ها در مصادیق اکرام و احترام
۲۹.....	۲. معنای تحریر و اهانت
۲۹.....	اول. بررسی معنای لغوی و اصطلاحی
۳۱.....	دوم. بررسی مفاهیم مشابه

۳۲.....	۳. نسبت سنجی اکرام و تحقیر
۳۳	ب) پیشینه
۳۳	۱. پیشینه عام
۳۴.....	اول. قرآن و روایات.....
۳۷	دوم. اخلاق.....
۴۲	سوم. علوم اجتماعی
۴۳.....	چهارم. حقوق و علوم سیاسی.....
۴۴	پنجم. مدیریت
۴۴	ششم. روان‌شناسی
۵۲.....	هفتم. علوم تربیتی.....
۵۵.....	۲. پیشینه و جایگاه فقهی بحث
۵۵.....	اول. حکم اکرام از منظر فقهای شیعه.....
۶۴	دوم. حکم تحقیر از منظر فقهای شیعه.....
۶۷.....	سوم. جایگاه فقهی اکرام و تحقیر در فقه شیعی

فصل دوم: اکرام ۶۹/

۶۹.....	الف) ادله استحباب اکرام
۶۹	۱. قرآن
۶۹	اول: آیه اکرام بنی آدم
۷۱.....	دوم: آیه خلافت انسان در زمین
۷۲.....	سوم: آیه خلقت انسان با تقویم احسن
۷۲.....	چهارم: آیه احسنالحالقین بودن پروردگار
۷۳	جمع‌بندی آیات

٢. روایات ٧٣
روایت اول: روایت عبدالله بن سنان ٧٣
روایت دوم: مؤثثه مساعدة بن صدقه ٧٩
روایت سوم: روایت جعفریات ٨٢
روایت چهارم: روایت حسین بن سعید اهوازی ٨٣
روایت پنجم: روایت احمد بن حسن ٨٤
روایت ششم: روایت ابوالقاسم کوفی ٨٤
روایت هفتم: روایت شیخ صدوق <small>ره</small> ٨٥
روایت هشتم: روایت غرزالحکم ٨٥
روایت نهم: صحیحه ابراهیم بن عمر یمانی ٨٦
روایت دهم: صحیحه عبدالله بن مسکان ٨٩
روایت یازدهم: روایت محمد بن مسلم ٩١
روایت دوازدهم: روایت علاء بن فضیل ٩١
روایت سیزدهم: روایت دوم عبدالله بن سنان ٩٢
روایت چهاردهم: روایت حسین بن زید ٩٣
روایت پانزدهم: روایت مهزم اسدی ٩٤
جمع‌بندی روایات ٩٥
۳. قواعد عامه ٩٦
قاعده اول: قاعده تعاون برب ٩٦
قاعده دوم: قاعده احسان و برب به دیگران ١٠٠
قاعده سوم: قاعده طلایی اخلاق ١٠٢
٤. دلیل عقلی ١٥٣
جمع‌بندی ادلہ ١٥٥

۱۵۸.....	ب) فروع اکرام.....
۱۵۸	۱. شمول استحباب اکرام نسبت به غیر مسلمان.....
۱۱۰	۲. عنوان‌های خاص اکرام.....
۱۱۱.....	عنوان اول: ذی الشیبة
۱۲۰	عنوان دوم: عالم
۱۲۳.....	عنوان سوم: حامل قرآن.....
۱۲۴.....	عنوان چهارم: امام عادل.....
۱۲۵	عنوان پنجم: کریم قوم.....
۱۳۰.....	عنوان ششم: فقرا.....
۱۳۳	عنوان هفتم: والدین
۱۳۶.....	عنوان هشتم: اولاد.....
۱۳۶.....	عنوان نهم: همسر.....
۱۴۰	عنوان دهم: رعیت.....
۱۴۲.....	عنوان یازدهم: مهمان.....
۱۴۵.....	عنوان دوازدهم: دوست.....
۱۴۶	عنوان سیزدهم: غریب.....
۱۵۰.....	عنوان چهاردهم: ضعیف.....
۱۵۴	عنوان پانزدهم: یتیم.....
۱۵۷.....	عنوان شانزدهم: ذریه رسول الله ﷺ.....
۱۶۱.....	عنوان هفدهم: همسایه.....
۱۶۴.....	عنوان هجدهم: صاحبان اسامی خاص.....
۱۶۶	عنوان نوزدهم: حجاج.....
۱۶۸	عنوان بیستم: فاعل معروف.....

عنوان بیست و یکم: ارحام ۱۶۹
سایر عنوان‌ها ۱۷۰

فصل سوم: اهانت، تحقیر و اذلال ۱۷۱

الف) ادله حرمت اهانت و تحقیر ۱۷۲
۱. قرآن ۱۷۲
اول: آیه جهر به سوء ۱۷۲
دوم: آیه هُمَّزَةٌ لَمَّزَةٌ ۱۷۳
سوم: آیه شیوع فاحشہ ۱۷۵
چهارم: آیه نهی از تمسخر و لمز ۱۷۵
۲. روایات ۱۷۷
روایت اول: معتبره ابان بن تغلب ۱۷۸
روایت دوم: روایت اول معلی بن خنیس ۱۷۹
روایت سوم: روایت دوم معلی بن خنیس ۱۸۰
روایت چهارم: روایت حماد بن بشیر ۱۸۰
روایت پنجم: روایت حسین بن سعید اهوازی ۱۸۱
روایت ششم: روایت دوم حسین بن سعید اهوازی ۱۸۱
روایت هفتم: روایت مشکاة الأنوار ۱۸۲
روایت هشتم: معتبره ابی بصیر ۱۸۳
روایت نهم: موثقه ابراهیم بن عمر یمانی ۱۸۴
روایت دهم: روایت سوم معلی بن خنیس ۱۸۵
روایت یازدهم: روایت معاویة بن عمار ۱۸۶
روایت دوازدهم: روایت چهارم معلی بن خنیس ۱۸۷

روایت سیزدهم: روایت منصور صیقل	۱۸۸
روایت چهاردهم: روایت ابی هارون	۱۸۸
روایت پانزدهم: صحیحه عمر بن یزید بیاع سابری	۱۸۹
جمع‌بندی روایات	۱۹۱
۳. قواعد عامه	۱۹۳
قاعده اول: قاعده طلایی اخلاق	۱۹۳
قاعده دوم: قاعده حرمت ظلم	۱۹۴
قاعده سوم: قاعده لزوم حفظ حرمت مؤمن	۱۹۶
۴. حکم عقل	۱۹۷
جمع‌بندی ادله اهانت و تحقیر	۱۹۸
ب) فروع اهانت و تحقیر	۱۹۸
۱. شمول حرمت اهانت نسبت به تمام انسان‌ها	۱۹۸
۲. عنوان قصدی یا غیرقصدی بودن اهانت	۱۹۹
یکم. قصدی بودن	۱۹۹
دوم. غیرقصدی بودن	۱۹۹
سوم. تفصیل	۲۰۱
دیدگاه برگزیده	۲۰۶
۳. امکان حرمت قصد اهانت	۲۰۷
۴. صغیره یا کبیره بودن اهانت	۲۰۸
۵. تشکیکی بودن درجه‌های عقاب شخص اهانت‌کننده	۲۱۱
۶. تحقیر صبی	۲۱۳
یکم. مقدمات مسئله	۲۱۳
دوم. احتمال‌ها در حکم اهانت به صبی	۲۱۷

۷. تحریر مجنون.....	۷
۸. تحریر میت	۸
۹. اشتراط اطلاع دیگران، در صدق اهانت و حرمت آن	۹
۱۰. حق الله بودن توهین	۱۰
۱۱. اشتراط حضور و اطلاع مهان در صدق اهانت	۱۱
۱۲. ارتباط اهانت و نقد	۱۲
۱۳. مبرزات توهین	۱۳
یکم. ملاک صدق توهین.....	۲۳۱
دوم. انواع مبرزات توهین	۲۳۲
سوم. مبرزات مطلق و نسبی توهین.....	۲۳۲
۱۴. اقسام مهان	۲۳۴
۱۵. معین بودن مهان	۲۳۹
۱۶. حکم استماع اهانت.....	۲۴۰
۱۷. استئنای حرمت توهین	۲۴۶
یکم. کافر محارب	۲۵۰
دوم. اهل بدعت	۲۵۱
سوم. متاجهربه فسق	۲۹۱
چهارم. اهانت در مقام امر به معروف و نهی از منکر	۲۹۷
پنجم. مقابله به مثل و انتقام	۳۱۷

فصل چهارم: مصالح زیربنایی اکرام و دیگر روابط اجتماعی/ ۳۲۵

قاعده اول: ارزش‌ها و کمالات وجودی، بنیان ارزش‌ها و تعهدات اخلاقی..... ۳۲۶

قاعده دوم: وجوب شکر منعم.....	۳۳۰
قاعده سوم: مصالح حفظ جامعه و خانواده.....	۳۳۲
نکته‌های مشترک سه قاعده.....	۳۳۳
گزاره‌های فقهی.....	۳۳۵
کتاب‌نامه.....	۳۴۰
نمایه‌ها.....	۳۵۴
نمایه آیات.....	۳۵۴
نمایه اشخاص.....	۳۵۸
نمایه اصطلاحات.....	۳۶۶

سخن مؤسسه

پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی، رسالت حوزه‌های علمیه را دوچندان کرده است؛ نظام اسلامی برای تأمین پشتونه نظری خود به منظور تصمیم‌گیری و اجرا، باید مبانی علمی لازم را در اختیار داشته باشد و این عرصه‌ای است که حوزه علمیه در کنار دیگر مجتمع علمی باید در آن نقش فعال داشته باشد؛ زیرا بدون گستراندن مرزهای علوم اسلامی به مباحث نوپدید و تولید علوم انسانی با رویکرد اسلامی، این نیاز پاسخ مناسب نمی‌یابد. ضرورت مجاہدت علمی برای پاسخگویی به مطالبات روزافزون و برق جامعه دینی، آنگاه به اثبات می‌رسد که در نظر داشت که اولاً، تحولاتی جدید در مجموعه دانش بشری، به ویژه علوم انسانی رخ داده است؛ ثانیاً، زندگی انسان معاصر به سبب پیشرفت علوم و فناوری‌های جدید، دستخوش تطوراتی شکرف شده است؛ ثالثاً، شکل‌گیری نظام اسلامی، فرصت مناسبی را فراوری جامعه دینی قرار داده است تا به اهداف خود دست یابد. از این‌رو، سرعت بخشیدن به فعالیت‌های علمی حوزوی برای توانمندسازی نظام اسلامی در این‌باره ضروری می‌نماید.

«مؤسسه اشراق و عرفان» که فعالیت خود را از سال ۱۳۸۶ با نظارت علمی و ریاست عالی استاد علیرضا اعرافی للّٰه آغاز کرده است، در عین تأکید

بر احوالات‌های حوزوی، سعی در رفع نیازمندی‌های معرفتی انسان معاصر دارد. ازین‌رو، برنامه‌های کلان خود را «پژوهش در زمینه فقه‌های نو و فلسفه‌های مضاف بر مبنای روش اجتهادی در راستای نظام سازی اسلامی»، «پرورش پژوهشگران صاحب‌نظر در عرصه فقه‌های نو و فلسفه‌های مضاف و نظام‌سازی اسلامی» و «اسلامی‌سازی علوم انسانی» قرار داده است تا بتواند نقشی مؤثر در این عرصه داشته باشد.

آیت‌الله اعرافی دانش از سال ۱۳۹۷ش. جلسات درسی «فقه معاصر» خود را به فقه اخلاق اجتماعی اختصاص داده و تاکنون موضوعاتی مانند سوء ظن، حب و بغض، حسن خلق و سوء خلق، اکرام و توهین و ایندا و ادخال سرور را تدریس کرده‌اند و اکنون (سال تحصیلی ۱۴۰۴-۱۴۰۳ش) در حال تدریس بحث «ظلم و عدل» هستند. یکی از موضوعات اخلاق اجتماعی، موضوع «اکرام و تحقیر» است که استاد معظم آن را در سال تحصیلی ۱۴۰۱-۱۴۰۰ش. تدریس کردند. کتاب حاضر برگرفته از دروس مذکور است که حجت‌الاسلام محمد آزادی آن را با نظرارت حجت‌الاسلام تقی مهری و راهنمائی استاد معظم آیت‌الله اعرافی دانش تحقیق و نگارش کرده است.

مؤسسه بر خود لازم می‌داند از حضرت استاد اعرافی دانش که پس از ارائه دروس، در ادامه مراحل مختلف تقریر دروس، ارزیابی تقریرات و تحقیقات را صبورانه ادامه دادند، تشکر نماید و از تلاش‌های حجت‌الاسلام محمد آزادی در تحقیق و تکمیل آن تقدیر نموده و قبول زحمت حجت‌الاسلام تقی مهری در نظرارت و ارزیابی این اثر را ارج نهد.

امید است صاحب‌نظران و اندیشه‌وران دینی، مؤسسه اشراق و عرفان را در جهت بهبود تولید آثار علمی آینده، از دیدگاه‌ها و پیشنهادهای سازنده خود بهره‌مند سازند.

پیشگفتار

تأسیس کتاب‌ها و باب‌های جدید فقهی از لوازم تکامل و روزآمدشدن دانش فقه است. با طلب یاری از خداوند متعال، کتاب جدید فقه تربیتی، از نوآوری‌های استاد معظم، آیت‌الله اعرافی^{دامنه} از سوی جامعه علمی و حوزوی با استقبال مواجه شد و موضوعات این کتاب فقهی هم‌اکنون در حوزه‌های مختلفی تدریس می‌شود. «فقه اخلاق اجتماعی» عنوان دیگری است که در فقه موجود مغفول مانده و به خاطر اهمیت و گستره دامنه ابتلای آن، لازم است به کتاب‌ها یا باب‌های فقهی اضافه شود. بعضی مسائل این بحث - مانند کذب و غیبت - در کتاب‌هایی مانند مکاسب محترم مطرح شده؛ اما تاکنون باب یا کتابی فقهی به آن اختصاص نیافته است. ازین‌رو، آیت‌الله اعرافی^{دامنه} از سال ۱۳۹۷ش. جلسات درسی «فقه معاصر» خود را به این موضوع اختصاص داده و تاکنون موضوعاتی مانند سوء ظن، حب و بغض، حسن خلق و سوء خلق، اکرام و توهین و ایندا و ادخال سرور را

تدریس کرده‌اند و اکنون (سال تحصیلی ۱۴۰۵-۱۴۰۴ش) در حال تدریس بحث «ظلم و عدل» هستند. یکی از موضوعات اخلاق اجتماعی، موضوع «اکرام و تحقیر» است که استاد معظم آن را در سال تحصیلی ۱۴۰۰-۱۴۰۱ش. تدریس کردند که این مباحث در کتاب حاضر تقریر و تکمیل شده است. در پایان، لازم است از استاد معظم، آیت‌الله اعرافی دامنه، که تنظیم کتاب حاضر در سایه القا و ارشاد ایشان محقق شده، نهایت تشکر را داشته باشم. همچنین از جناب حجت‌الاسلام تقی مهری که به عنوان ناظر این اثر قبول زحمت نموده و به ارتقای کیفی آن کمک شایانی کرده‌اند، تشکر کنم. آقای محمد‌مهدی حکیمیان (ویراستار)، آقای حمید بهرامی (صفحه‌آرا) و همکاران محترم بخش اداری مؤسسه «ashraq و عرفان» و به ویژه مدیر محترم مؤسسه، جناب حجت‌الاسلام دکتر سید نقی موسوی و مدیر گروه تقریرات فقهی، حجت‌الاسلام احمد عابدین‌زاده، دیگر عزیزانی هستند که برای چاپ این اثر زحمات فراوانی کشیده‌اند و نیاز است که مراتب قدردانی خویش از آن‌ها را اعلام نمایم.

محمد آزادی

مقدمه

فقه اخلاق اجتماعی از باب‌های جدید فقهی است که موضوعات مربوط به روابط عام اجتماعی انسان - آن دسته از رفتارهای انسان با انسان‌های دیگر که برخلاف رفتارهایی مانند روابط اداری، خانوادگی و اقتصادی به حیطهٔ خاصی منحصر نیستند - را از منظر فقهی بررسی می‌کند. اکرام و تحیر یکی از موضوعات فقه اخلاق اجتماعی است و مثل حسن خلق و سوء خلق جایگاه ویژه‌ای در روابط اجتماعی دارد؛ به گونه‌ای که حکم آن‌ها ممکن است به مثابه قاعده کلی در روابط اجتماعی دیگر نیز اثرگذار باشد.

در این کتاب حکم فقهی این موضوع و فروع آن در چهار فصل بررسی خواهد شد. فصل اول درباره مفهوم‌شناسی و پیشینه بحث با عنوان کلیات، فصل دوم در مورد احکام مربوط به اکرام در دو قسمت بررسی ادله استحباب اکرام و فروع آن و فصل سوم پیرامون احکام اهانت و تحیر در دو بخش بررسی ادله حرمت و فروع آن تبیین می‌شود. در نهایت در فصل چهارم به اجمال به قواعد مرتبط با مصالح زیربنایی اکرام و دیگر روابط اجتماعی اشاره خواهد شد.

فصل اول: کلیات

اکرام، مواجهه با کرامت، شخصیت‌بخشی، عزت‌بخشی به دیگران و ترک تحقیر، یکی از بنیادها و اصول ارتباط با سایر افراد است. به بیان دقیق‌تر، اکرام - از ریشه «کرم» - عبارت است از «رفتارهایی که موجب بزرگ شمردن دیگران می‌شوند و مناسب با شرافت و عظمت و کرامت دیگران است».^۱ در نقطه مقابل آن، اهانت و تحقیر قرار دارد که بروز رفتارهایی است که موجب کوچک شمردن دیگران می‌شود.^۲ به دلیل اینکه این دو مفهوم در بسیاری موارد، مصدق فعل اختیاری انسان هستند، در دایره فقه قرار می‌گیرند و حکم آن‌ها باید در فقه تعیین شود.

موضوعاتی از فقه اخلاق اجتماعی از قبیل «حسن ظن و سوء ظن» و «حب و بغض» بیشتر به امور درونی اختصاص دارند؛ اما اکرام و تحقیر بیشتر در رفتار انسان در ارتباط با دیگران (تعامل‌ها و رفتارهای بارز در

۱. «الكرم: شرف الرجل.» (خليل بن احمد فراهيدي، كتاب العين، ج، ۵، ص ۳۶۷)؛ «الكرم: ضد اللؤم.» (اسماعيل بن حماد جوهري، الصحاح، ج، ۵، ص ۲۰۱۹)

۲. «و التحقير: التصغير.» (همان، ج، ۲، ص ۶۳۵)

ارتباط با دیگران) بروز می‌یابد. البته این موضوع، درون‌مایه‌های نگرشی و درونی نیز دارد. در حقیقت، هنگامی که یک شخص، دیگری را اکرام می‌کند، این رفتار در نوع نگاه و رویکردش ریشه دارد. با این وجود، در بحث کنونی تمرکز بر مبرزات و رفتارهای صادرشده از انسان در ارتباط با دیگران است. همچنین اکرام و تحقیر، صرفاً به ارتباط با دیگران محدود نمی‌شود و انسان می‌تواند خودش را نیز اکرام یا تحقیر کند. این مسئله در ارتباط انسان با خداوند متعال نیز قابل طرح است. در واقع، انسان می‌تواند در رفتارش، بزرگی خداوند متعال را ابراز نماید یا آن را نفی کند؛ اما مبحث کنونی بر روابط اجتماعی و بزرگ داشتن یا کوچک شمردن دیگران متمرکز است.

در ادامه ذیل عنوان کلیات، مفهوم‌شناسی و پیشینه بحث بررسی می‌شود.

الف) مفهوم‌شناسی

در این مبحث، ابتدا معنای اکرام و تحقیر و سپس نسبت میان معنای اکرام و معنای تحقیر بررسی می‌شود.

۱. معنای اکرام

برای تعیین معنای دقیق اکرام، ابتدا باید احتمال‌های معنایی آن را بیان و سپس مفاهیم مشابه با آن را بررسی و مقایسه کرد. در نهایت به این پرسش پاسخ داد که آیا در فرهنگ‌های مختلف میان مصاديق اکرام و تحقیر تفاوتی وجود دارد یا خیر؟

اول. احتمالات معنای «اکرام»

«اکرام» از ریشه «کرم» است؛^۱ در مورد معنای «کرم» تقریباً اختلافی میان لغویان وجود ندارد و بیشتر آن‌ها این واژه را به معنای شرافت یا بزرگی

۱. محمد بن مکرم (ابن‌منظور)، لسان‌العرب، ج ۱۲، ص ۵۱۱.

می دانند. البته در این معنا، مراد، بزرگی درونی و روحی است نه بزرگی فیزیکی^۱ و ازاین رو، خداوند متعال نیز به کرم متصف می شود.^۲ برخی آیات قرآن کریم، خداوند تعالیٰ^۳ و امور دیگری مانند قرآن^۴ را به کرم توصیف کرده اند.

به طور کلی در کتاب های لغوی در توصیف واژه کرم چند دسته معنا بیان شده است:

۱. تعابیری مانند «عظمت»،^۵ «شرفت»^۶ و «عزت»^۷؛
۲. «تفوق فی نفس الشیء»؛ این معنا در کتاب های لغوی متأخر آمده است.^۸

۱. «الكرم: شرف الرجل.» (خليل بن احمد فراهيدي، كتاب العين، ج ۵، ص ۳۶۷)؛ «الكرم: ضد اللؤم.» (اسماعيل بن حماد جوهري، الصحاح، ج ۵، ص ۲۰۱۹)؛ «كرم الكاف والراء والميم أصل صحيح له باباً: أحدهما شرف في الشيء في نفسه أو شرف في خلق من الأخلاق ... و الكرم في الخلق يقال هو الصَّفَحُ عن ذنبِ المُذْنَبِ.» (احمد بن فارس، معجم مقاييس اللغة، ج ۵، ص ۱۷۲)؛ «الكريم: الجامع لأنواع الخير والشرف والفضائل.» والكريم. اسم جامع لكل ما يُحَمَّدُ، فَاللهُ عز وجل كريم حميد الفعال و رب العرش الكريم العظيم. ابن سيدة: الكرم نقىض اللؤم يكون في الرجل بنفسه، وإن لم يكن له آباء.» (محمد بن مكرم (ابن منظور)، لسان العرب، ج ۱۲، ص ۵۱۰).

۲. «والكريم.» اسم جامع لكل ما يُحَمَّدُ، فاللهُ عز وجل كريم حميد الفعال و رب العرش الكريم العظيم.» (محمد بن مكرم (ابن منظور)، لسان العرب، ج ۱۲، ص ۵۱۰)

۳. ﴿... قَالَ هَذَا مِنْ فَضْلِ رَبِّي لِيَبْلُوَنِي أَشْكُرُ أَمْ أَكُفُّرُ وَمَنْ شَكَرَ فَإِنَّمَا يُشْكُرُ لِنَفْسِهِ وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ رَبَّيْ غَنِيٌّ كَرِيمٌ﴾ (نمل ۲۷)، آيه ۴۰
۴. ﴿إِنَّهُ لَقُرْءَانٌ كَرِيمٌ﴾ (واقعة ۵۶)، آيه ۷۷.

۵. «المَجْدُ: الْكَرْمُ وَ الشَّرْفُ.» (محمد بن مكرم (ابن منظور)، لسان العرب، ج ۳، ص ۳۹۵)

۶. خليل بن احمد فراهيدي، كتاب العين، ج ۵، ص ۳۶۷.

۷. «تَعَزَّزَ: تشرف. وَعَزَّ عَلَى يَعْزِّ عِزًا وَعِزَّةً وَعَزَّازَةً: كَرْمٌ، وَأَعْزَزْتُهُ: أَكَرْمَتُهُ.» (محمد بن مكرم (ابن منظور)، لسان العرب، ج ۵، ص ۳۷۵)

۸. «فَالْكَرَامَةُ عَزَّةٌ وَتَفْوِيقٌ فِي نَفْسِ الشَّيْءِ وَلَا يُلَاحِظُ فِيهِ اسْتِعْلَاءَ بِالنَّسْبَةِ إِلَى الْغَيْرِ الَّذِي هُوَ دُونُهُ» (حسن مصطفوي، التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۱۰، ص ۴۶).